

MAXSUS EHTIYOJGA EGA O‘QUVCHILARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ziyayeva Gulhayo Zokirjon qizi

Turan International University 2-bosqich magistranti gulhayoziyayeva40@gmail.com

ORCID: 0009-0000-3112-2287

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning (jismoniy, sensor, kognitiv, nutq-til, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvor bilan bog‘liq) o‘ziga xos xususiyatlari tizimli tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *maxsus ehtiyoj, inklyuziv ta’lim, funksional baholash, ICF, differensial o‘qitish, moslashtirish, UDL.*

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. *В данной статье систематически анализируются специфические особенности обучающихся с особыми образовательными потребностями (физические, сенсорные, когнитивные, рече-языковые, социально-эмоциональные и поведенческие).*

Ключевые слова: *особые образовательные потребности, инклюзивное образование, функциональная оценка, ICF, дифференцированное обучение, адаптация, UDL.*

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS

Annotation. *This article provides a systematic analysis of the distinctive characteristics of students with special needs (physical, sensory, cognitive, speech-language, socio-emotional, and behavior-related).*

Keywords: *special needs, inclusive education, functional assessment, ICF, differentiated instruction, adaptation, UDL.*

KIRISH

Maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga to‘liq va samarali jalb etish bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biridir. Inklyuziv ta’lim g‘oyasi har bir o‘quvchining qobiliyati, sog‘lig‘i yoki rivojlanishidagi farqlardan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu ma’noda, maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarni “alohida guruh” sifatida emas, balki ta’lim muhitida qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash va moslashtirilgan yondashuvni talab etadigan o‘quvchilar sifatida tushunish

maqsadga muvofiqdir. Chunki ularning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyati ko‘pincha faqat individual cheklovlar bilan emas, balki darsni tashkil etish sifati, o‘qituvchi yondashuvi, baholash mezonlari hamda ta‘lim muhitining moslashuvchanligi bilan ham bevosita bog‘liq bo‘ladi.[1]

Maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilar o‘ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi. Ayrimlarida jismoniy yoki sensor cheklovlar ustun bo‘lsa, boshqalarida kognitiv rivojlanish, nutq-til jarayonlari, ijtimoiy-emotsional holat yoki xulq-atvorni boshqarish bilan bog‘liq qiyinchiliklar ko‘proq uchraydi. Bu holatlar ta‘lim jarayonida axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash, muloqotga kirishish, topshiriqlarni bajarish tezligi va sifati, guruhda ishlash, o‘zini tuta bilish hamda motivatsiyaning barqarorligida namoyon bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchidan nafaqat predmet bilimini yetkazish, balki o‘quvchining individual imkoniyatlarini aniqlash, kuchli tomonlariga tayangan holda rivojlantirish va zarur moslashtirishlarni o‘z vaqtida joriy etish talab etiladi.[3]

Amaliyotda maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlashda eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri - ularning ta‘limdagi ehtiyojlarini faqat tibbiy tashxis yoki umumiy tavsiflar bilan cheklab qo‘yishdir. Vaholanki, zamonaviy yondashuvlar, jumladan funksional baholash tamoyillari, o‘quvchining real o‘quv faoliyatidagi ishtiroki, mustaqillik darajasi, kommunikativ ko‘nikmalari va muhit omillari ta‘sirini kompleks tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Bunday yondashuv o‘quvchining “nima qila olmasligi”ga emas, balki “nima sharoitda va qanday yordam bilan muvaffaqiyatga erisha olishi”ga e‘tibor qaratadi. Natijada ta‘lim jarayonida differensial o‘qitish, moslashtirilgan topshiriqlar, o‘quv materialini turli formatlarda taqdim etish, individual yondashuv, hamkorlikdagi pedagogik yordam hamda baholashning moslashuvchan shakllaridan foydalanish imkoniyatlari kengayadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot doirasida maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilar ta‘limidagi dolzarb yondashuvlar, nazariy qarashlar hamda amaliy tajribalar bo‘yicha ilmiy manbalar tahlil qilindi. Adabiyotlar sharhida inklyuziv ta‘lim konsepsiyasi, ta‘limdagi teng imkoniyat va moslashtirish (adaptatsiya) tamoyillari, differensial o‘qitish mexanizmlari, shuningdek funksional baholashga asoslangan yondashuvlar asosiy ilmiy tayanch sifatida ko‘rib chiqildi. Tahlil jarayonida maxsus ehtiyoj tushunchasining turli talqinlari (tibbiy yondashuv, pedagogik yondashuv va funksional yondashuv) qiyosiy tahlil qilinib, ta‘lim natijasiga bevosita ta‘sir etuvchi omillar - o‘quvchi xususiyatlari, o‘qitish metodlari va ta‘lim muhiti sharoitlari - o‘zaro bog‘liqlikda yoritildi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan ICF modeli asosida cheklovlarni aniqlashdan ko‘ra o‘quvchining real faoliyatdagi imkoniyatlarini baholash, muhit to‘siqlarini kamaytirish va qo‘llab-quvvatlovchi resurslarni kuchaytirish zarurligi ilmiy asoslandi.[3]

Metodologik jihatdan tadqiqot sifat yo‘nalishdagi nazariy-analitik dizaynga tayanadi. Ma‘lumotlar bazasi sifatida ilmiy maqolalar, monografiyalar, metodik qo‘llanmalar va normativ-huquqiy hamda konseptual hujjatlar tanlandi. Tadqiqotda adabiyotlarni tizimli ko‘rib chiqish, kontent-tahlil va tematik guruhlash usullari qo‘llanilib, maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning xususiyatlari kognitiv, sensor, nutq-til, ijtimoiy-emotsional, xulq-atvor va jismoniy rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha tasniflandi. Olingan xulosalar pedagogik

implikatsiyalar nuqtai nazaridan umumlashtirilib, ta’lim jarayonida moslashtirish va differensial o’qitishning samarali yo’nalishlarini belgilashga xizmat qildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O’tkazilgan nazariy-analitik tahlil natijalari maxsus ehtiyojga ega o’quvchilarning ta’lim jarayonida uchraydigan xususiyatlari ko’p omilli va heterogen ekanligini ko’rsatdi. Adabiyotlar asosida aniqlanganki, mazkur toifa o’quvchilarda qiyinchiliklar asosan kognitiv jarayonlar (diqqatni jamlash, axborotni qayta ishlash sur’ati, ishchi xotira), nutq-til rivojlanishi (ko’rsatmalarni tushunish va ifodalash), sensor qabul qilish (eshitish/ko’rish cheklovlari yoki ortiqcha sezgirlik), jismoniy-motor imkoniyatlar (mayda va yirik motorika), ijtimoiy-emotsional moslashuv (o’zini baholash, tashvish, motivatsiya barqarorligi) hamda xulq-atvorni boshqarish (impulsivlik, o’zini nazorat qilish) yo’nalishlarida namoyon bo’ladi. Ushbu xususiyatlar o’quvchining bilimni egallash jarayoniga bevosita ta’sir etib, dars materialini qabul qilish, topshiriqni bajarish tezligi va sifati, muloqotga kirishish hamda guruh ishida ishtirok etish ko’rsatkichlarida farqlarni keltirib chiqaradi.[4]

Tahlil shuni ko’rsatadiki, maxsus ehtiyojga ega o’quvchilarning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil faqat individual cheklovlarning mavjudligi emas, balki ta’lim muhitining moslashuv darajasi va pedagogik qo’llab-quvvatlashning tizimlilikidir. Xususan, funksional baholash yondashuvi o’quvchining “nimani bajara olmasligi”dan ko’ra, “qanday sharoit va qanday yordam bilan bajara olishi”ni aniqlashga yo’naltirilgani bilan metodik jihatdan ustunlikka ega. Bunday yondashuv o’qituvchiga o’quvchining kuchli tomonlari va rivojlanish resurslarini aniqlash, muhitdagi to’siqlarni kamaytirish hamda individual ta’lim trayektoriyasini belgilash imkonini beradi. Natijalar, shuningdek, differensial o’qitish va moslashtirish mexanizmlari o’quvchining ishtirokini kuchaytirishi va o’zlashtirish barqarorligini oshirishini tasdiqlaydi: topshiriqlarni bosqichma-bosqich berish, ko’rsatmalarni qisqa va aniq shaklda taqdim etish, vizual tayanchlardan foydalanish, vaqt resursini moslashtirish, alternativ javob shakllarini qo’llash hamda rag’batlantirishning ijobiy strategiyalari o’quv jarayonini optimallashtiradi.[5]

Muhokama nuqtai nazaridan, inklyuziv ta’lim amaliyotida eng muhim jihat - o’qitish jarayonini standart modelga majburan moslashtirish emas, balki ta’lim mazmuni va metodikasini o’quvchining ehtiyojiga mos ravishda qayta loyihalashdan iborat. Bu jarayonda UDL tamoyillariga mos ravishda materialni turli formatlarda taqdim etish (matn, audio, vizual, amaliy), o’quvchilarning javob berish usullarini diversifikatsiya qilish (yozma, og’zaki, loyiha, amaliy bajarish) va motivatsion qo’llab-quvvatlashni kuchaytirish o’quvchilarning ta’limdagi teng ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maxsus ehtiyojli o’quvchilar bilan ishlashda hamkorlikdagi yondashuv (o’qituvchi–psixolog/logoped–ota-ona–maktab ma’muriyati) muhim bo’lib, pedagogik moslashtirishning barqarorligi va uzluksizligini ta’minlaydi. Umuman olganda, natijalar maxsus ehtiyojga ega o’quvchilar ta’limida funksional baholash, differensial o’qitish va moslashtirilgan metodik yondashuvlarni kompleks qo’llash ta’lim sifatini oshirish hamda inklyuziv muhitda samaradorlikni ta’minlashning asosiy sharti ekanligini ko’rsatadi.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-analitik tahlil maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi xususiyatlari bir yoqlama emas, balki kognitiv, sensor, nutq-til, jismoniy-motor, ijtimoiy-emotsional hamda xulq-atvorni boshqarish yo‘nalishlarida kompleks namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Ushbu xususiyatlar o‘quvchining dars materialini qabul qilishi, uni qayta ishlashi, muloqotga kirishishi va topshiriqlarni bajarish natijasiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi faqat individual cheklovlar bilan emas, balki ta’lim muhitining moslashuvchanligi, o‘qitish metodlarining diferensialligi hamda qo‘llab-quvvatlash tizimining mavjudligi bilan ham chambarchas bog‘liq ekani aniqlandi.

Maqola natijalari ta’lim amaliyotida funksional baholashga tayanish, ya’ni o‘quvchining real faoliyatdagi imkoniyatlarini aniqlash va muhit to‘siqlarini kamaytirish orqali qo‘llab-quvvatlovchi sharoit yaratish zarurligini asoslaydi. Differensial o‘qitish, moslashtirilgan topshiriqlar va baholashning moslashuvchan shakllari, UDL tamoyillariga mos ko‘p formatli taqdimot hamda ijobiy pedagogik rag‘bat maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning ta’limdagi ishtirokini kuchaytirish va natijadorligini oshirishning muhim vositalari sifatida qaraladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun o‘quvchining individual ehtiyojlarini ilmiy asosda aniqlash, pedagogik moslashtirishni tizimli joriy etish va hamkorlikdagi qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarur bo‘lib, bu yondashuv ta’limda teng imkoniyat hamda sifat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Boltaeva M. L., Mahmudov N. Emergency instead of maternity education process developing training activities //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 6. – C. 456-459.
2. Makhmudov N. N., Makulov S. H. Z. Forms and methods of independent learning //В научный сборник вошли научные работы, посвященные широкому кругу современных проблем науки и образования, вопросов образовательных технологий 2020.-436 с. – 2020. – C. 167.
3. Boltaeva M., Makhmudov N. Forms of introduction of innovative technologies in physical training classes and ways of their use //Scientific bulletin of namangan state university. – 2019. – T. 1. – №. 2. – C. 302-306.
4. Makhmudov N. N. Based on the development of physical education and sports in higher education modeling the preparation of students for a healthy life //Thematics Journal of Education. – 2021. – T. 6. – №. November.
5. Makhmudov N. N. The role of physical culture and sports in preparing students for a healthy lifestyle in higher education //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2021. – T. 1. – №. 2.